Nicolae-Şerban Tanaşoca

Afirmare şi alienare în istoria romanităţii balcanice

Peninsula Balcanică datorează structurii şi aşezării sale geografice, ca şi împrejurărilor istorice prin care a trecut de-a lungul veacurilor o compoziţie etnică de singulară diversitate şi complexitate. Neamuri deosebite se învecinează şi se întrepătrund pe teritoriul ei într-o textură inextricabilă, unică în lume. Această situaţie a generat, pe de o parte, rodnice apropieri şi schimburi de valori între oameni de diferite naţionalităţi care au dus până la apariţia unei mentalităţi şi civilizaţii balcanice relativ unitare, comune tuturor. Pe de altă parte însă, la răstimpuri, aspiraţia către menţinerea individualităţii etnice, confruntată cu tendinţa contrară, de omogenizare naţională, dezvoltată de unul sau altul dintre statele constituite în Peninsulă a dus la aprige înfruntări între componentele mozaicului de popoare de aici, la conflicte de proverbială violenţă, întreţinute adesea de marile puteri interesate în dominaţia întregii zone. Mai puţin aspre parcă în vremurile mai îndepărtate, în cadrul marilor fomaţiuni imperiale cu aspiraţii la universalitate care au înglobat popoarele Peninsulei Balcanice, aceste înfruntări au sporit în intensitate după apariţia şi dezvoltarea statelor naţionale moderne şi au avut ca efect, nu o dată, deznaţionalizarea unor însemnate grupuri de alogeni, dacă nu a tuturor celor cuprinşi în graniţele lor.

În contextul etnic balcanic, alături de sârbi, bulgari, sloveni, croaţi, albanezi, greci şi turci, ca să vorbim numai de componentele etnice principale ale Peninsulei, de cele creatoare de state proprii şi de culturi naţionale scrise, îi întâlnim, de-a lungul vremurilor, răsfuraţi mai pretutindeni pe întinsul acesteia pe reprezentanţii romanităţii balcanice, numiţi, de popoarele între care şi-au dus viaţa, **vlahi**, vorbitori ai unor idiomuri romanice, derivate direct din latina răsăriteană şi purtători ai unei culturi populare tradiţionale specifice, cu rădăcini în fondul autohton paleobalcanic.

În secolul trecut, aceşti vlahi mai erau încă o puternică realitate etno-lingvistică distinctă, conştientă de individualitatea ei şi dornică de a şi-o păstra, la adăpostul formelor aproape rituale şi al instituţiile tradiţionale ale unei vieţi patriarhale, desfăşurate în comunităţi relativ închise, îndeletnicindu-se cu păstoritul de tip transhumat şi cu meşteşugurile legate de el, prelucrarea lânii şi a laptelui şi comercializarea produselor lor, dar şi cu cărăuşia. Trei erau principalele grupuri prin care mai trăia această romanitate balcanică: **aromânii,** grupul cel mai numeros şi mai compact, din sudul Peninsulei Balcanice, răspândit în Pind, Tesalia, Acarnania, Etolia, Epir şi Macedonia, **meglenoromânii** din câteva localităţi situate în nordul Greciei şi sudul actualei Republici Macedonia şi foarte puţin numeroşii **istroromâni**

https://biblioteca-digitala.ro

din Peninsula Istria. Ele supraviețuiesc și astăzi, dar se află într-un foarte avansat stadiu de deromanizare, asimilându-se într-un ritm tot mai intens, accentuat de condițiile vieții moderne și de împrejurările politice și culturale locale, popoarelor majoritare care dau caracterul național al statelor în care se găsesc: grecilor, slavilor, albanezilor. Coloniile de aromâni din România și din alte părți ale lumii (Europa, Statele Unite, Canada, Australia) sunt supuse și ele asimilării progresive. În trecutul mai îndepărtat, numărul grupurilor de vlahi din Peninsula Balcanică era însă mult mai mare. Au dispărut cu totul vlahii din Haemus, cei care se întindeau cândva de-a lungul văilor ce coboară din acest masiv muntos până în zona de coastă a Mării Negre, în Tracia și în Rodope și care au participat intens la restaurarea țaratului bulgar în secolele XII-XIII, dându-i acestuia dinastia domnitoare a Asăneștilor și, pentru o vreme, caracterul de regat vlaho-bulgar, recunoscut, în schimbul unirii religioase cu Roma, de papalitate. Au dispărut, de asemenea, vlahii din nord-vestul Peninsulei Balcanice, din Serbia, Bosnia, Muntenegru și Croația, de pe litoralul dalmatin, atestați, până în secolele XVII-XVIII, de numeroase izvoare de diferite proveniențe ca un important factor economic și militar. Urmele lăsate de aceste două din urmă grupuri dispărute de vlahi, cei din Haemus și cei din nord-vestul Peninsulei Balcanice, în toponimia romanică a regiunilor locuite de ei odinioară și în onomastica notată de izvoare scrise arată că ei vorbeau un grai propriu, mai apropiat decât al celorlalți de româna din vechea Dacie.

Majoritatea covârșitoare a celor care, în momente diferite din istorie și în calități diferite, au venit în contact cu acești vlahi din Peninsula Balcanică au fost frapați nu numai de individualitatea lor etnică și lingvistică romanică, de conștiința acesteia și de mândria cu care o afirmau, ci și, în măsura în care dispuneau de necesarele elemente de comparație, de asemănarea lor până la identitate cu românii din nordul Dunării, numiți de altminteri, și aceștia, de popoarele învecinate, tot vlahi. Demnitari bizantini cultivați, misionari catolici, trimiși diplomatici sau agenți secreți ai marilor puteri interesate în zonă, călători străini prin Sud-Estul Europei, ca să nu mai vorbim de istorici, filologi și etnografi, îi socotesc pe vlahi români balcanici, iar graiurile lor dialecte ale limbii române. Umanistul bizantin Laonic Chalkokondyl, din secolul al XV-lea, exprimă în chipul cel mai limpede ideea identității dintre vlahii din sudul și cei din nordul Dunării care alcătuiesc, după părerea sa, un singur neam ce se întinde din Carpați până în Pind, dar despre care nu poate spune unde anume își are patria de origine.

Știința modernă confirmă, nuanțând-o totodată, teza umanistului bizantin, cu argumente rezultate din cercetări arheologice, istorice, lingvistice și etnografice. Romanitatea balcanică nu este decât componenta sud-dunăreană a romanității răsăritene, masă etno-lingvistică relativ unitară, întinsă într-adevăr, cândva, din Carpați până în Pind și de la Marea Adriatică până la Marea Neagră, din care face parte și romanitatea dacică. Substratul acestei romanități răsăritene este și el relativ omogen, fiind alcătuit din elemente strâns înrudite între ele, geto-dacice la nord de Dunăre, iliro-tracice la sud de ea. Identitatea structurală a graiurilor vorbite de reprezentanții tuturor grupurilor romanice din Europa sud-estică este dovedită de lingviști: ei conchid că este vorba de dialecte ale uneia și aceleiași limbi române, dintre care

https://biblioteca-digitala.ro

numai unul, al dacoromânilor, a avut șansa de a evolua nestânjenit și de a deveni o limbă literară. Vocabularul esențial al tuturor acestor dialecte, fondul lexical principal este latin și identic, diferite profund sunt mai ales sectoarele lexicului care depind de mediul de civilizație și cultură în care fiecare dintre aceste idiomuri s-au dezvoltat și care și-a pus amprenta slavă, greacă sau albaneză asupra lor. Numele etnic pe care și-l dau toți reprezentanții romanității răsăritene, fie ai celei dacice, fie ai celei balcanice, este același: ei se desemnează cu variante, evoluate și diversificate specific idiomurilor lor, ale latinescului **Romani** (drom. **rumâni,** arom. **armâni,** istr. **rëmëri**). La rândul lor, așa cum am mai amintit, străinii îi denumesc cu etnonimul de origine germanică **vlahi**, care însemna inițial „cetățeni ai Imperiului roman", și pe care li-l rezervă numai lor. În sfârșit, există vechi tradiții orale consemnate în scris de izvoare medievale, care vorbesc despre unitatea inițială a romanicilor răsăriteni, din care s-ar fi desprins, deplasându-se către sud, românii balcanici. Toate acestea ne îndreptățesc să-i calificăm pe reprezentanții romanității balcanice drept români balcanici, iar graiurile lor drept dialecte balcanice ale limbii române, câtă vreme dorim să punem astfel în lumină strânsa înrudire genetică dintre toți urmașii romanității răsăritene.

În împrejurările istorice și în condițiile geografice ale Sud-Estului european, conștiința acestei înrudiri, chiar atunci când ea a existat, la nivelul oamenilor de cultură, nu a putut însă deveni niciodată cheagul unificator al unei mari națiuni românești și, cu atât mai puțin, temeiul spiritual al unui stat național în spațiul definit de Chalkokondyl. Nici chiar conștiința individualității lor romanice, niciodată pierdută cu totul, nu a putut fi, pentru românii balcanici, germenele creator al unei noi națiuni romanice, făuritoare de stat și de cultură proprii. După ce blocul etno-lingvistic al romanității răsăritene, ultimul bastion al latinității și al civilizației imperiale romane, cu centrul transferat acum pe Bosfor, a fost covârșit și dislocat de invaziile barbarilor, așa cum s-a întâmplat de altfel și cu romanitatea apuseană, destinele românilor din vechea Dacie s-au despărțit de acelea ale românilor balcanici. Insulele de romanitate din spațiul nord- dunărean, Vlahiile relativ autonome față de cuceritorul străin, au izbutit, în etape ce se înlănțuie de-a lungul secolelor, să-și dobândească libertatea și să se unească, mai întâi în principatele feudale, apoi în statul național unitar român, afirmându-se spiritual printr-o cultură cu puternice trăsături de originalitate. Vlahiile similare ale românilor balcanici au rămas pentru totdeauna despărțite și împărțite între puterile alogene rivale ce-și disputau uneori hegemonia asupra întregii Peninsule: Imperiul bizantin, Țaratul bulgar, Regatul sârbesc, Regatul croat, Imperiul latin din Constantinopol, Imperiul otoman. Oricât de largi ar fi fost privilegiile și autonomiile de care ei se bucurau, oricât de puternic atașamentul lor față de propria etnicitate, românii balcanici au fost nevoiți să graviteze totuși în orbita unor centre de autoritate politică, spirituală și culturală străine, care le-au absorbit energiile creatoare în folosul lor. Pentru ei, intrarea în circuitul vieții urbane, afirmarea culturală superioară, pătrunderea în clasa politică diriguitoare, ascensiunea în ierarhia bisericii răsăritene, cu alte cuvinte ieșirea din ruralitatea ancestrală și depășirea nivelului folcloric al culturii însemnau totodată începutul renunțării la identitatea lor etnică și nu potențarea acesteia. Iată de ce s-a putut afirma, pe bună

https://biblioteca-digitala.ro

dreptate, că destinul românismului a rămas legat pentru totdeauna de vatra Carpaţilor, unde el şi-a găsit împlinirea deplină şi nu de Haemus sau de Pind.

Felul în care s-au desfăşurat şi rezultatele la care au ajuns încercările de afirmare proprie întreprinse de românii balcanici în epoca medievală şi în cea modernă confirmă acest adevăr. Rod al unei mişcări insurecţionale anti-bizantine iniţiate de vlahii din Haemus, la sfârşitul secolului al XII-lea, sub conducerea fruntaşilor unei Vlahii locale, fraţii Asan, Petru şi Ioniţă din familia zisă a Asăneştilor, cea dintâi creaţie de stat a românilor cunoscută de istorie este regatul româno-bulgar din Tărnovo, consacrat de papa Inocenţiu al III-lea prin încoronarea lui Ioniţă, după unirea bisericilor română şi bulgară cu Roma. Ideea romanităţii românilor a jucat un rol important, atestat de corespondenţa diplomatică a vremii, în tratativele care au premers acestei recunoaşteri, fiind invocată de ambele părţi ca un argument în favoarea apropierii reciproce. Totuşi, pe măsura extinderii acestui stat şi a creşterii rolului său în Peninsula Balcanică, masele de bulgari asociate în chip necesar grupului vlah iniţiator al mişcării au sfârşit prin a impune, în numele tradiţiei imperiale ortodoxe a vechiului ţarat bulgar, desfacerea unirii religioase cu biserica romano-catolică, refacerea patriarhiei ortodoxe bulgare, restaurarea culturii slave şi, în cele din urmă, transformarea regatului românilor şi al bulgarilor într-un avatar al imperiului lui Boris-Mihail, într-un al doilea ţarat bulgar, rival cu Bizanţul la hegemonia asupra întregii lumi sud-est europene. În urma acestei evoluţii, nu numai dinastia de origine românească s-a bulgarizat cu totul, ci însuşi grupul românilor din Haemus a dispărut prin asimilare cu bulgarii, iar cronistica medievală bulgară a făcut să dispară din conştiinţa istorică a vecinilor noştri orice amintire a rolului românilor şi al unirii cu Roma în făurirea şi legitimarea noului imperiu. Încercarea vlahilor din Haemus de a-şi afirma, sub semnul romanităţii lor, individualitatea şi forţa creatoare de stat şi ideologie a avut ca ultim rezultat, în împrejurările realităţilor balcanice, renaşterea ţaratului şi înflorirea culturii bulgare.

În chip asemănător s-au petrecut lucrurile şi în cazul aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice, câteva sute de ani mai târziu. Privilegiile şi statutul de relativă autonomie de care ei se bucurau în cadrul Imperiului otoman, pe de o parte, conjunctura internaţională, pe de alta, au permis aromânilor din Pind şi Epir să facă din comunele lor, în secolele XVII-XVIII, adevărate burguri balcanice, centre urbane cu importante rosturi în tranzitul şi difuziunea produselor vehiculate pe drumul comercial ce lega Orientul de Occident şi care străbătea acum zona locuită de ei. Nu mai puţin importantă a fost dezvoltarea în aceste centre a meşteşugurilor, a producţiei pentru piaţă de ţesături, lactate şi mică metalurgie. A apărut astfel un adevărat patriciat romanic balcanic, o burghezie aromânească, factor de progres şi înnoire a vieţii economice în sens capitalist, modern. Cel mai însemnat dintre centrele urbane aromâneşti, Moscopole, a devenit curând şi o metropolă a culturii, dotată cu o Şcoală Superioară, Noua Academie şi, se pare, cu prima tipografie care a funcţionat în Imperiul otoman, în care erau receptate, pentru a fi răspândite mai departe, prin învăţaţi de prestigiu (Teodor Anastasie Cavalioti, Hrisant din Ziţa, Ioan Chalkeus, Ioasaf, viitor patriarh al Ohridei, Dionisie Manduca, mitropolit al Castoriei, Dimitrie Pamperi, Daniil Moscopoleanul) şi cărţi de largă circulaţie, ideile

https://biblioteca-digitala.ro

cele mai înaintate, filosofice și științifice, ale Apusului, principiile raționalismului cartezian și ale luminismului incipient. De această viață culturală sunt legate primele preocupări de cultivare a dialectului aromân și de studiere științifică a acestuia. Totuși, limba de cultură folosită de patriciatul aromânesc și de învățații aromâni din Moscopole era limba greacă, limba bisericii ortodoxe căreia ei îi aparțineau, limba tradiției bizantine de care erau legați, iar dominanta conștiinței lor culturale și politice era „romeică", nicidecum românească. Moscopole a devenit centrul de radiație spirituală al unui elenism progresist, luminat, neexclusivist, care îngăduia vlahilor să-și afirme cu mândrie specificitatea, însă nicidecum să o substituie celei elenice. Energiile romanității balcanice din Pind și Epir au fost astfel absorbite de elenismul pe care ele l-au îmbogățit, iar mai târziu, în epoca naționalismului romantic, însăși individualitatea romanică a vlahilor de aici a fost contestată în numele grecității.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, orașul Moscopole a fost distrus, ca și alte centre urbane din regiunea Pindului și Epirului, în împrejurări nedeslușite încă, în zilele satrapului Ali-Pașa din Ianina, creatorul unui mic imperiu local balcanic, răzvrătit împotriva puterii otomane centrale. Numeroase familii aparținând patriciatului aromânesc au emigrat în orașele Europei centrale, dobândind, în Imperiul habsburgic, în Ungaria, Banat și Transilvania, datorită averii și energiei lor, poziții economice importante și chiar ranguri nobiliare. Constituind, împreună cu grecii, importante comunități în jurul bisericilor ortodoxe, precum cele din Viena și Budapesta, de ei ctitorite, acești aromâni au ținut, asemenea înaintașilor lor din locurile de baștină, să-și manifeste în egală măsură atât conștiința identității lor romanice, cât și atașamentul față de elenismul cultural și politic luminat, promovat, ca formă de civilizație creștină, de învățații moscopoleni, refuzând să vadă între acestea vreo incompatibilitate. Ei au cerut și obținut ca în diplomele imperiale care le consfințeau privilegiile, să fie consemnat îndoitul caracter național, vlah și grecesc, al comunităților și bisericilor lor. Mai mult decât atât, unii învățați aromâni din aceste colonii stabilite în Europa centrală (Constantin Ucuta, George Roja, Mihai Boiagi) au încercat să contribuie, prin abecedare, gramatici, compendii istorice, la constituirea unei culturi scrise aromânești, susținând chiar folosirea alfabetului latin, după ce apelaseră la cel grecesc. În urma contactelor cu ideile Școlii ardelene, ei au ajuns chiar să îmbrățișeze ideea unității tuturor românilor, a celor din vechea Dacie și a celor din Peninsula Balcanică. Asemenea încercări, condamnate de cercurile tradiționaliste ale Patriarhiei ecumenice și de intelectuali greci de felul lui Neofit Doukas, profesor la Academia Sf. Sava din București, dar înfăptuite cu sprijinul celei mai mari tipografii grecești din Viena, cea a fraților aromâni Marchide Puiu, nu au dus totdeauna la o ruptură a aromânilor cu elenismul. Dimpotrivă, patriciatul aromânesc din emigrație a susținut cu neegalată generozitate, prin donații impresionante de bani, edificarea instituțiilor renașterii și modernizării în spiritul european a elenismului, Universitatea și Academia Greacă din capitala regatului elenic, apărut în urma revoluției anti-otomane de la 1821, iar unii fruntași aromâni, ca baronul Sina, au ajuns să reprezinte interesele diplomatice ale acestuia în Apus. Nu altfel s-au comportat, la alt nivel social și de cultură, armatolii și clefții aromâni din Epir, Pind, Macedonia și Tesalia, a căror contribuție eroică la lupta petru eliberarea

https://biblioteca-digitala.ro

creştinilor din Peninsula Balcanică de sub jugul otoman şi încadrarea lor într-un stat de limbă şi cultură greacă, „romeică" este bine cunoscută astăzi de istoriografie. Cântecele populare greceşti şi aromâneşti care le slăvesc faptele şi jertfa, conferind adesea acestor haiduci balcanici dimensiuni legendare, pun în lumină deopotrivă caracterul lor etnic vlah şi devotamentul lor faţă de elenismul creştin. Atât în Peninsula Balcanică, patria lor de obârşie, cât şi în Europa centrală, unde au fost nevoiţi să emigreze, aromânii au înţeles aşadar, în zorile epocii moderne, să lege soarta neamului lor de aceea a elenismului, în serviciul căruia şi-au pus enegia în chip conştient, demn şi generos. Specificitatea lor romanică, la care departe de a renunţa, se refereau cu mândrie, rămânea pentru ei, atât la nivelul conştiinţei populare, cât şi la acela al elitelor cultivate, o trăsătură secundară a personalităţii lor întru totul compatibilă cu aderarea la comunitatea spirituală şi politică creştină răsăriteană, de expresie elenică.

Evoluţia în sens laic, liberal, democratic şi naţional a mentalităţilor politice şi culturale pe plan european a modificat însă în chip dramatic această situaţie. Noua concepţie despre statul şi cultura naţională, aplicată cu stricteţe şi intransigenţă în mediul de singulară policromie etnică al Peninsulei Balcanice, a generat puternice conflicte între popoarele acesteia, cu neputinţă de cuprins în formaţiuni naţionale perfect omogene. În perspectiva destrămării Imperiului otoman, moştenitorii virtuali ai acestuia, statele naţionale din Peninsulă, au încercat să-şi asigure din vreme o cotă parte cât mai mare din masa succesorală care le revenea. Pentru a-şi justifica pretenţiile asupra unor teritorii, ele au invocat, în spiritul vremii, ca argument suprem, naţionalitatea locuitorilor lor. Aromânii, care aveau o pondere considerabilă tocmai în ţinuturile cele mai complex structurate demografic şi cele mai disputate între statele balcanice, în Macedonia mai ales, puteau juca un rol decisiv în favoarea uneia sau alteia din părţile aflate în rivalitate şi conflict. S-a încercat obţinerea adeziunii lor, atât prin mijloace paşnice, cât şi prin presiuni exercitate prin biserică sau şcoală, dar chiar şi prin bande înarmate care terorizau populaţia, vestiţii „comitagii", agenţii diferitelor comitete pentru eliberarea Macedoniei. Nici unul dintre naţionalismele care-i revendicau pe aromâni pentru a-i asimila nu mai era dispus să le respecte şi nici chiar să le recunoască specificitatea romanică. Le rămânea de ales cui anume să-şi sacrifice fiinţa etnică, deoarece era evident că, prin ei înşişi, aromânii nu puteau improviza o formaţiune politică proprie, o biserică naţională, o cultură scrisă în limba lor, o naţiune. Cei mai mulţi dintre aromâni, confruntaţi cu naţionalismul grecesc, sârbesc, bulgăresc şi, mai târziu, cu cel albanez, au optat, potrivit afinităţilor şi legăturilor istorice, pentru elenism. Contribuţia lor la eliberarea şi extensiunea Greciei şi a culturii greceşti în secolul trecut în Peninsula Balcanică este pusă astăzi tot mai mult în lumină de istoriografie.

Singura cale de menţinere şi dezvoltare a fiinţei etnice a aromânilor în „secolul naţionalităţilor" a fost cea iniţiată de oamenii de cultură şi de stat români: afirmarea lor ca români balcanici, cu sprijinul României, sub ocrotirea Imperiului otoman, prin cultură. Idealul romantic al redeşteptării conştiinţei naţionale româneşti a aromânilor şi al transformării lor într-un avanpost al românismului în Peninsula Balcanică, formulat de Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare din 1848 către Ion Ghica,

https://biblioteca-digitala.ro

a fost îmbrățișat cu entuziasm de generația revoluționarilor pașoptiști și unioniști, făuritoarea statului român modern. Oameni ca Dimitrie Bolintineanu și Anastase Panu, ei înșiși de origine aromână, Ion Ionescu de la Brad, Christian Tell, I.C. Brătianu, C.A. Rosetti, Cezar Bolliac, V.A. Urechia, cărora li s-au adăugat un grup de aromâni stabiliți în țările române, intelectuali și oameni de afaceri ca Gr. Grandea, D. Cozacovici, M. Niculescu, Zisu Sideri, Toma Tricopol, au desfășurat o vie activitate publicistică și propagandistică în jurul a ceea ce începea să se numească „chestiunea aromânească", temeinic cercetată azi de M.D. Peyfuss, chestiune destinată a deveni, prin intervenția directă a statului român, o problemă internațională, parte a marii chestiuni orientale, a organizării păcii în Sud-Estul Europei în urma destrămării sistemului de dominație imperial otoman. Au fost adresate memorii Porții (D. Bolintineanu către marele vizir Fuad Pașa în 1853/54) și împăratului Napoleon al III-lea al Franței (I.C. Brătianu în 1853, A. Panu în 1863), solicitându-se organizarea autonomă a aromânilor și asigurarea cultivării naționalității lor prin școli și biserici românești. Au fost lansate manifeste către români și aromâni, în română, aromână și greacă, invitându-i să sprijine întemeierea de școli românești pentru aromâni (D. Cozacovici, în 1859; Chr. Tell, D. Bolintineanu, C.A. Rosetti și C. Bolliac, în 1863). Au fost editate ziare care să facă propagandă în favoarea aromânilor („Dâmbovița" lui Gr. Grandea și D. Bolintineanu, în 1858; „Albina Pindului" lui Gr. Grandea, în 1868). Au fost întreprinse călătorii și D. Bolintineanu a publicat un volum de impresii de călătorie la românii din Peninsula Balcanică (1863), mai curând un manifest, întemeiat și pe lecturi, decât o simplă relatare de fapte constatate la fața locului. În anul 1860, a fost organizat, la București, un Comitet macedoromân (D. Cozacovici, frații Goga, M. Niculescu, Z. Sideri, T. Tricopol) menit să dea coerență și îndrumare sigură mișcării de redeșteptare națională a aromânilor care se închegase și să-i reprezinte, într-un fel, pe aromâni pe lângă statul român. În același an, Anastase Panu, fost caimacam al Moldovei, a schițat programul precis al acțiunii românești în Peninsula Balcanică, fixându-i obiectivele și mijloacele. Era vorba de a cere statului român să folosească o parte din fondul mănăstirilor închinate, adică din rezultatul secularizării bunurilor mănăstirești atonite, pentru a finanța crearea, în cuprinsul Imperiului otoman, în regiunille locuite de aromâni, a unei rețele de școli românești, încredințate unor cadre didactice formate în România, care să înfăptuiască redeșteptarea conștiinței naționale la acești români din Peninsula Balcanică. Urma să se ceară de asemenea statului român să intervină pe lângă Poarta otomană și marile puteri protectoare în folosul aromânilor și să încerce a obține, între altele, înființarea unei arhiepiscopii autocefale a aromânilor, cu sediul la Ohrida, vechea Justiniana Prima, socotită a fi fost metropola bisericească a romanității balcanice.

Programul lui Panu, în acord cu linia politică fixată de Bolintineanu, încurajarea culturală a menținerii ființei etnice românești a aromânilor, fără revendicări politice teritoriale în Peninsula Balcanică și în spiritul lealității lor față de Poarta otomană, a stat la baza întregii acțiuni românești în „chestiunea aromânească". El a fost realizat în etape, pe măsura consolidării statului român, ca putere neatârnată în Sud-Estul Europei, cu sprijinul și prin intervenția tot mai directă a acestuia. Între 1865 și 1870, a funcționat la București un institut special, în care au fost formați ca învățători și

https://biblioteca-digitala.ro

întemeietori de școli tineri aromâni recrutați cu ajutorul arhimandritului Averchie (Atanasie Iaciu Buda), aromân atonit câștigat cauzei și al junimistului de origine aromână Ioan Caragiani, profesor universitar la Iași. După ce, în 1864, din inițiativă personală, susținută indirect de statul român, D. Atanasescu întemeiase prima școală românească la Tărnova, acești tineri au pornit la îndeplinirea operei lor de apostolat național. După dobândirea independenței, în urma războiului ruso-româno-turc, acțiunea românească în Peninsula Balcanică a căpătat o amploare considerabilă și o mai bună organizare, sub controlul direct al statului. În 1879, a fost înființată Societatea de Cultură Macedo-Română condusă de un consiliu de 35 de personalități, reprezentând toate orientările politice din România și reunind figuri de prestigiu ale vieții culturale și spirituale (Mitropolitul primat Calinic, ca președinte, V.A. Urechia, ca secretar, Dimitrie și Ion Ghica, D. Brătianu, C.A. Rosetti, I. Câmpineanu, Gh. Chițu, N. Ionescu, Chr. Tell, M. Ghermani, Dr. Kalinderu, D.A. Sturdza, T. Maiorescu, V. Alecsandri, I. Caragiani), precum și câteva notabilități aromânești din lumea afacerilor. Societatea de Cultură Macedo-Română, organism neguvernamental, dar cu funcții deosebit de importante în conducerea acțiunii culturale românești la sud de Dunăre, recunoscută ca persoană juridică prin votul aproape unanim al Parlamentului României, și-a propus întemeierea unui episcopat românesc pentru aromâni în dependență de Biserica Ortodoxă Română autocefală, întemeierea unui internat pentru bursierii români din Turcia, subvenționarea publicațiilor și a propagandei românești de către guvernul țării și de către biserică. Sprijinită direct de regele Carol I, mișcarea de redeșteptare națională a aromânilor a devenit un obiectiv al politicii balcanice a României și a fost controlată tot mai mult de stat, care o subvenționa și încuraja. Beneficiind de sume considerabile din bugetul statului, pusă sub îndrumarea și controlul unui inspectorat special, încredințat pentru multă vreme puternicei personalități a lui Apostol Margarit, rețeaua de școli românești din Balcani ajunsese, în preajma războaielor balcanice, să numere peste 100 de școli primare, un liceu la Bitolia-Monastir și o Școală comercială la Salonic. Intervenind pe lângă Poartă, România a obținut, încă din 1879, recunoașterea dreptului de a înființa școli românești pentru aromâni, apoi dreptul de a se folosi limba română în bisericile românești, smuls Patriarhiei ecumenice în 1889 și confirmat printr-o iradea în 1891, niciodată însă organizarea bisericească a aromânilor într-un episcopat propriu. În 1905, printr-o iradea, sultanul a recunoscut aromânilor calitatea de milet, de naționalitate distinctă, și dreptul de a se autoadministra în comunele proprii. După revoluția junilor turci, aromânii au ajuns chiar, în calitate de naționalitate cu drepturi egale celorlalte, să fie reprezentați în parlament și să dea înalți demnitari guvernului. Dacă luăm în considerare și mișcarea de cultivare literară a dialectului aromân care a urmat dezvoltării școlilor românești și care a produs câțiva poeți și prozatori de calitate (Constantin Belimace, Nuși Tulliu, Zicu Araia, Nicolae Batzaria, George Murnu, Marcu Beza) am fi tentați să conchidem că idealul lui Nicolae Bălcescu fusese atins și că aromânii, redeveniți conștienți de românitatea lor, constituiau, la începutul secolului nostru, un bastion îndepărtat al națiunii române în Peninsula Balcanică.

https://biblioteca-digitala.ro

În realitate, cu toate rezultatele într-adevăr spectaculoase pe care le-a înregistrat până în ajunul războaielor balcanice, mişcarea de redeşteptare naţională a aromânilor nu a izbutit să consolideze durabil fiinţa etnică a acestui ultim guup de reprezentanţi ai romanităţii în Peninsula Balcanică, ci numai să recupereze o parte dintre ei în folosul naţiunii şi statului român. Ca instrument de politică externă, chestiunea aromânească a oferit României posibilitatea de a susţine Imperiul otoman, contribuind la asigurarea acelei formule de echilibru european care era favorabilă propriei sale dezvoltări, apoi să intervină în calitate de arbitru în conflictele inter-balcanice, prezidând pacea de la Bucureşti din 1913 şi dobândind Cadrilaterul dobrogean. Dar chiar prin această pace de la Bucureşti erau pierdute garanţiile pentru dezvoltarea liberă a fiinţei etnice a aromânilor ca români. Reglementarea statutului lor, după împărţirea moştenirii Imperiului otoman între statele naţionale balcanice, a fost făcută printr-un simplu schimb de scrisori între Titu Maiorescu, preşedintele Consiliului de miniştri român şi şefii guvernelor balcanice. Deşi se angajaseră să respecte existenţa şcolilor şi bisericilor româneşti şi să sprijine înfiinţarea episcopatului pentru aromâni, nici unul din statele balcanice, cu excepţia Greciei, nu şi-a respectat angajamentele. Şcolile româneşti au fost desfiinţate, folosirea limbii române în biserici interzisă, aromânii asimilaţi intensiv în Iugoslavia, Bulgaria şi, mai târziu, chiar în Albania. În Grecia, îndatorată României pentru medierea normalizării raporturilor cu Turcia, au fost tolerate şcolile şi bisericile româneşti, nu însă recunoscute oficial diplomele de studii eliberate de ele. Absolvenţii şcolilor româneşti din Peninsula Balcanică nu aveau altă cale de urmat pentru a-şi împlini personalitatea decât să emigreze în România, ceea ce au şi făcut, încurajaţi de statul român care le acorda cu uşurinţă cetăţenia, în baza certificatelor de naţionalitate eliberate de Societatea de Cultură Macedo-Română. Exodul aromânilor românizaţi către ţară a fost masiv după ce, în urma schimbului de populaţie cu Turcia, în 1925, Grecia a colonizat circa un milion de etnici greci din Asia Mică în Macedonia, unde i-a împroprietărit, contribuind indirect la dislocarea aromânilor. Un număr destul de mare de aromâni au fost colonizaţi în Cadrilaterul dobrogean, de unde însă au fost siliţi să se strămute, în 1940, după cedarea acestuia către Bulgaria. După al doilea război mondial, guvernul comunist român a închis chestiunea aromânească, renunţând la şcolile şi bisericile care mai rămăseseră în fiinţă şi lichidând bunurile lor.

Scurta istorie a afirmării şi alienării etnice a aromânilor pe care am schiţat-o aici nu ar fi completă, dacă nu am aminti şi încercările, dovedite utopice, de a-i grupa pe aromâni într-o formaţiune statală proprie. Cea dintâi, încă insuficientă cercetată, este încercarea de la sfârşitul secolului al XIX-lea, în care Ioan Caragiani pare să fie jucat un rol pe cât de important, pe atât de discret, de a crea un stat româno-albanez, de tip cantonal elveţian. O a doua încercare, în acelaşi sens, a fost întreprinsă în timpul tratativelor de pace de după primul război balcanic, cu sprijinul guvernului român, de un grup de fruntaşi aromâni, în frunte cu George Murnu. A treia încercare a avut loc în 1917, în timpul primului război mondial, în condiţiile ocupării regiunii Zagori-Pind de către trupele italiene. Localnicii aromâni au avut atunci iniţiativa proclamării unei formaţiuni autonome în această regiune de maximă şi veche concentrare a populaţiei aromâneşti. Deşi a eşuat foarte curând, proiectul acestei

https://biblioteca-digitala.ro

forme de organizare politică a fost adus în fața Conferinței de pace de la Paris, în 1919, de o delegație aromânească în fruntea căreia se găsea tot profesorul George Murnu, fără să fie luat în considerare de marile puteri. În sfârșit, ultima încercare de a da aromânilor din Pind o organizare politică autonomă a fost nesăbuita tentativă a unor elemente de extremă dreaptă românești, dezavuate de mareșalul Ion Antonescu, de a crea, sub oblăduirea Axei, în timpul ocupării Greciei de către naziști și fasciștii italieni, un principat aromânesc, în anii celui de al doilea război mondial. Toate aceste tentative sortite eșecului prin însăși natura împrejurărilor balcanice, merită totuși în viitor osteneala unui studiu atent, științific, nu mai puțin decât inițiativele aromânești, de cu totul altă valoare și calitate de așezare a păcii între națiuni în Macedonia și în întreaga Peninsulă Balcanică pe bazele unei organizări politice de tip federal sau confederal.

În zilele noastre, în condițiile restructurării ordinii politice europene, după implozia sistemului de tip imperial sovietic și dezmembrarea Iugoslaviei, ultimii supraviețuitori ai romanității balcanice, aromânii, sunt chemați tot mai insistent să-și redefinească și afirme identitatea etnică. Îndemnurile vin din diferite direcții, din partea unor grupări mai mult sau mai puțin organizate de intelectuali de origine aromână, promotori ai unor strategii de salvgardare a specificității etno-lingvistice a vlahilor adesea divergente, ca și ideologiile politice de care sunt legați cei ce le formulează. Frământările, nu foarte profunde până acum, generate de aceste inițiative, relevante pentru spiritul vremii noastre, merită și ele un studiu științific competent și responsabil.

https://biblioteca-digitala.ro